

Степаненко Андрій Сергійович

Національний університет «Одеська юридична академія»,

старший викладач кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук

ЩОДО ОБМЕЖЕНОСТІ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

Презумпція невинуватості є однією з фундаментальних ідей правової держави та невід'ємною складовою права людини на справедливий судовий розгляд. Презумпція визнається як на міжнародному рівні (зокрема Загальною декларацією з прав людини, Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), Римським статутом Міжнародного кримінального суду), так й у національному праві України (ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України).

Відповідно, презумпція невинуватості, зазвичай, розуміється не лише як припущення щодо невинуватості особи, а й певний комплекс прав особи, що обвинувачується (підозрюється) у вчиненні кримінального правопорушення, серед яких можна виокремити тягар та стандарт доказування. Конструкції тягара та стандарту доказування є взаємопов'язаними та утворюють ядро принципу невинуватості.

Посилання на тягар та стандарт доказування у кримінальному процесуальному законодавстві України чітко виражене у ст. 17 ч. 2 КПК України, а саме, що: 1) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість; 2) тягар доведення винуватості особи покладений на сторону обвинувачення; 3) тягар є виконаним, якщо вина особи доведена стороною обвинувачення поза розумним сумнівом. Тобто очевидним є зв'язок тягара та стандарту доказування, де перший визначає суб'єкта, який має довести певне твердження (вину особи у вчиненні кримінального правопорушення), а стандарт доказування визначає до якого ступеня, позначки має здійснюватися така діяльність, аби суб'єкт

прийняття рішення визнає таке твердження як достовірне, прийняв кримінально-процесуальне рішення.

Будучи загальновизнаною, сама ідея обмеження презумпції невинуватості виглядає, щонайменше незаконною, та такою, що йде в розріз з загальновизнаними ідеями побудови справедливого кримінального провадження. Втім, одним з яскравих прикладів такого обмеження є положення ст. 368² КК України, у якому прямо передбачено перекладення тягара доказування на особу, яка має підтвердити доказами законність підстав набуття неї у власність активів значного розміру. Тобто після встановлення стороною обвинувачення факту володіння особою таким майном, проти особи починає діяти презумпція незаконності набуття такого майна, яку необхідно спростувати. В протилежному випадку така особа буде визнана винною у вчиненні даного злочину.

Очевидно, що в такому разі дія принципу презумпції невинуватості є обмеженою, в частині перекладання тягара доведення, що в її буквальному тлумаченні йде в розріз з положеннями ст. 62 Конституції України та ст. 17 ч. 2 КПК України. При цьому важко погодитись з позиціями окремих дослідників, що трактують вказане положення як «суб'єктивне юридичне право, можливість для особи, наявні активи якої явно перевищують її законні доходи, підтвердити доказами законність їх походження» [1, с. 11, 40]. По-перше, право особи брати участь у процесі доказування, окрім іншого, шляхом надання доказів не залежить від характеру обвинувачення особи й є складовою частиною права на захист; та по-друге, як вже зазначалося, факт наявності активів у особи, будучи доведеним, встановлює презумпцію незаконності набуття такого майна, неспростування якої буде мати наслідком визнання такої особи винної у вчиненні злочину. Втім спростування такої презумпції не повинно стати надмірно обтяжливим тягарем, бо відповідно до ст. 17 ч. 2 КПК України, достатньо розумного сумніву, щоб визнати особу невинною; в протилежному випадку таке рішення суду буде винесене на підставі нижчого стандарту доказування аніж «поза розумним

сумнівом», що, на нашу думку, буде істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Можливість обмеження презумпції невинуватості шляхом перекладення тягара доведення та встановлення певних фактичних чи правових презумпцій, загалом, відповідає світовій практиці. При чому поняття тягара доказування в окремих юрисдикціях (наприклад у країнах системи загального права) є складним та не відповідає його вітчизняному аналогу. Так, в рамках доктрини та судової практики англо-американської системи права, тягар доказування може розглядатися у двох значеннях, або як два окремих тягара: 1) тягар переконання або правовий тягар; та 2) тягар надання доказів або доказовий тягар [2, 3]. Важливою відмінністю між ними, є те, що перший встановлюється матеріальним правом, та не може бути перекладений з однієї сторони на іншу у ході судового розгляду, на відміну від другого, який є частиною процедурного права, а тому є змінним тягарем, і передбачає наявність *prima facie* доказів для його виконання.

Так, наприклад, у разі оголошення заяв, що спростовують обвинувачення (*affirmative defence*) на сторону покладається доказовий тягар надання достатніх доказів, щоб питання було розглянуто судом. В певних випадках, такі заяви потребують виконання також й правового тягара, тобто необхідності досягнення певного стандарту доказування (найчастіше це «перевага доказів»). При чому покладення доказового тягара не розглядається судами системи загального права як перекладення тягара доведення, оскільки правовий (кінцевий) тягар покладений на сторону обвинувачення [4].

Проте випадки перекладення правового тягара не обмежуються заявами, що спростовують обвинувачення. Відповідно до §11 (d) Канадської хартії про права та свободу (далі – Хартія) передбачено принцип презумпції невинуватості, проте в §1 зазначено, що права та свободи гарантовані Хартією можуть бути обмежені у випадку, якщо це може бути виправдано у вільному та демократичному суспільстві. Даний тест був неодноразово застосований Верховним судом Канади

(далі – ВС Канади) при розгляді справ про порушення презумпції невинуватості. Так, у справі *R v. Oakes* предметом розгляду ВС Канади стало положення Акту про боротьбу з наркотиками (Narcotic Control Act) від 1961 року, відповідно до Секції 8 якого, особа, у якої знаходяться наркотичні засоби, визнається такою, що мала їх з метою збуту, якщо не доведено інше особою. У даній справі ВС Канади застосувавши принцип пропорційності визнав, що дане положення порушує презумпцію невинуватості та не задовольняє вимогу §1 Хартії, враховуючи при цьому фактичні обставини справи (у особи було 8 флаконів з коноплею, та особі загрожувало довічне позбавлення волі) [5, §78, §80]. Втім, в окремих випадках ВС Канади було визнано такі обмеження презумпції невинуватості виправданими [6].

Аналогічну позицію щодо можливості обмеження дії презумпції невинуватості можна зустріти й у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Загалом, відповідно до положень до принципу субсидіарності держави користуються певною мірою свободи розсуду при забезпеченні прав гарантованих Конвенцією. Відповідно питання розподілу тягаря доказування та можливості його перекладення на сторону обвинувачення є питанням відання держав. Так ЄСПЛ у своїх рішеннях визнав, що право кожного обвинуваченого у кримінальній справі вважатись невинуватим і покласти на сторону обвинувачення обов'язок довести усі твердження щодо наявності вини, не є абсолютним, оскільки у кожній юридичній системі є презумпції факту і права, щодо яких Конвенція, в принципі, не заперечує [7].

Наприклад, у справі *Pham Hong v. France* ЄСПЛ заявник скаржився на порушення ст. 6 Конвенції, оскільки його було визнано винуватим у контрабанді наркотиків, на підставі дії презумпції закріпленої у ст. 373 Митного кодексу Франції, відповідно до якої у будь-якому провадженні, що стосується вилучення предметів, тягар доведення того, що особа не вчинила кримінальне правопорушення, покладається на особу. ЄСПЛ встановив відсутність

порушення ст. 6 § 2 Конвенції, врахувавши при цьому що місцевий суд не ухвалюючи обвинувальний вирок дослідивши обставини справи, врахував сукупність фактичних даних, що підтверджували винуватість особи; суд застосувавши відповідні положення Митного Кодексу зробив це не порушуючи положення ст. 6 Конвенції [8, § 35, 36].

У справі *Radio France and others v. France* предметом розгляду ЄСПЛ стала інша презумпція наявна у національному праві Франції, а саме, те, що головний редактор зобов'язаний відповісти у кримінальному порядку за повідомлення дифамаційних заяв у разі, коли було проведено “попередній запис передачі”, у якій така дифамаційна інформація прозвучала. Ця презумпція відповідальності зазвичай поєднується, з іншою презумпцією, що особа, котра робить дифамаційну заяву, тобто поширює неправдиві відомості, робить це зі “злим умислом”. Проте і в цьому випадку ЄСПЛ визнав відсутність порушення ст. 6 § 2 Конвенції, зазначивши, що дана презумпція враховуючи важливість запобіганню поширення дифамаційних заяв відповідає вимозі “розумних (обґрунтованих) меж” встановленої ЄСПЛ у рішенні *Salabiaku v. France*, та увагу, яку приділив суд аргументам заявника [9, §24].

Таким чином, обмеження презумпції невинуватості в частині перекладення тягара доведення є достатньо поширеним явищем. Таке обмеження має місце не лише в країнах англо-американської системи з її складним поняттям тягара доведення, а й у країнах континентальної системи права та практики ЄСПЛ. Подальше дослідження такої практики та доктрини видається необхідним.

Список використаної літератури:

1. Ясінь І. М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ясінь Ілона Миколаївна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2017. – 236 с.

2. A. A. Reinert, *The Burdens of Pleading*, *Univ. PA. Law Rev.*, vol. 162, no. 7, pp. 1767–1791, 2014.
3. P. Roberts and A. Zuckerman, *Criminal Evidence*, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. *R. v. Director of Public Prosecutions, Ex Parte Kebeline and Others* [1999] UKHL 43; [2000] 2 AC 326; [1999] 3 WLR 972; [2000] Crim LR 486 (28th October, 1999). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1999/43.html>
5. *R. v. Oakes* , [1986] 1 S.C.R. 103. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/117/index.do>
6. *R. v. St-Onge Lamoureux*, 2012 SCC 57, [2012] 3 S.C.R. 187. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/12655/index.do>
7. *Falk v. the Netherlands*, Judgement of 19 October 2004, App. no. 66273/01. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-67305>
8. *Pham Hoang v. France*, Judgement of 25 September 1992, App. no. 13191/87. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57791>
9. *Radio France and others v. France*, Judgement of 30 March 2004, App. no. 53984/00. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61686>